

УДК 001:1"654"

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v051.2024.5>**Л. В. Броннікова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7706-4163>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри соціології та політології

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ТА СУЧАСНА НАУКА

Постановка проблеми. Наука отримала своє інституціональне утвердження наприкінці XVII – початку XVIII століття, відтоді відношення між соціумом та наукою зазнавало суттєвих змін. Динаміка розвитку життєдіяльності суспільства демонструє трансформації усіх форм суспільної свідомості, що відіграють свої ролі в побудові та розвитку людського буття. В даній статті будуть проаналізовані деякі аспекти взаємозв'язку суспільства і науки на початку XXI століття. Складна проблема соціальної обумовленості наукового пізнання передбачає переосмислення природи наукового знання та його обґрунтування.

Доля науки з моменту виникнення була зв'язана з філософією та її пошуками ідентичності як дисципліни. Філософія, що мала статус «науки наук» упродовж багатьох століть, приділяє значну увагу проблемам наукового пізнання протягом останніх 100 років. Докладна історико-філософська ретроспектива цієї проблематики виходить за межі теми нашої роботи.

У сучасній філософії існує і стрімко розвивається окремий напрямок – філософія науки (далі – ФН). Поява і популярність ФН пояснюються вагомими успіхами вчених. Наука стала визначальним чинником розвитку людської цивілізації. Водночас після Першої світової війни і до теперішнього часу в суспільній думці існує антициклістський рух.

На нашу думку, неопозитивізм, що оформився у першій половині XX століття, є базисом філософії науки. Основна проблематика ФН – наука як епістемологічний та соціокультурний феномен. Передумовами виникнення філософії науки було різке зростання соціальної значущості наукової праці, професіоналізація наукової діяльності, становлення дисциплінарної структури науки. Концепції розвитку наукового знання, розроблені в межах нео- та постпозитивізму, наприкінці XX століття були доповнені соціальною філософією науки, STS (Science, technology and society) та соціальною епістемологією. Ці концепції в сучасному культурно-історичному контексті розглядають проблеми соціальної обумовленості наукового пізнання.

Наука є підсистемою сучасного соціуму. Однак функції та призначення науки не вичерпуються

соціокультурними чинниками. Ми проаналізуємо різні форми соціальної обумовленості у сучасних наукових практиках, підкреслюючи, що тотальної соціальної обумовленості наука не має, адже пізнання є формою ставлення людини до світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання соціальної детермінації наукової діяльності, а також різні аспекти функціонування та розвитку науки у XXI столітті висвітлено в працях українських авторів. Зокрема, в працях С. Кримського, В. Онопрієнка, Л. Дротянко, І. Добронравової та інших. Цікавий аналіз проблем соціальної епістемології є в статті С. Фуллера «Social Epistemology: A Quarter-Century Itinerary».

Метою статті – визначити та дати оцінку нових проявів соціальної детермінації наукової діяльності, зумовлених суспільними та економічними запитами сучасності.

Методологічною основою даного дослідження є комплекс філософських та загальнонаукових методів; також застосовані системний та синергетичний підходи. Синергетика пропонує міждисциплінарну методологію для розуміння властивостей динаміки самоорганізації в соціумі та науці, і, у такий спосіб, допомагає досліджувати нелінійні, багатофакторні процеси, що відбуваються у відношеннях між наукою та суспільством.

Виклад основного матеріалу. Очевидною є тривіальність констатації впливу соціуму на науку, адже наука – це соціальний проєкт, результат і процес тривалої роботи людства. У зв'язку з цим потрібно розрізняти соціокультурну природу пізнання та соціокультурну обумовленість. Природа пізнання передбачає наявність суб'єкта наукової діяльності. Проте становлення такого суб'єкта відбувається лише за наявності соціальних передумов, зокрема, мови.

Соціальна обумовленість пізнання має на увазі те, що соціальні та культурні чинники є не тільки основою для створення наукових знань, а й стають частиною їх змісту. Зокрема, соціокультурні чинники впливають на вибір наукових проблем, висунення гіпотез, способи обґрунтування, стандарти розуміння тощо. Така аргументація здається логічною.

В той же час у філософській літературі існує розмаїття трактовок проблеми соціальної обумов-

леності науки. Ядром цих інтерпретацій є те, що наукове знання перебуває під впливом соціуму поруч з іншими чинниками. Але якими? Можливі безліч причин та способів подібної детермінації відповідно до обставин і запитів часу. Однак, наукові знання створює людина і суб'єкт пізнання (індивідуальний чи колективний) є продуктом соціального буття.

Якщо не визнавати те, що наука є похідною від еволюції соціуму та його потреб, то можна говорити про автономність науки. Дійсно, наука вирішує власні когнітивні завдання, але в умовах інформаційного суспільства це твердження виглядає безглуздим.

Український філософ і соціолог В. Онопрієнко висловлює свою позицію щодо взаємодії соціальних та когнітивних детермінант в конституванні наукового знання. «Дослідження психологів, лінгвістів, філософів з'ясували тісний зв'язок поміж соціальним та когнітивним в пізнанні, можливість переходу одного в інше» [1, с. 72] Сприйняття науковими теоріями соціальних чинників не є процесом лише відображення, засвоєння зовнішніх умов наукою. Багатогранні соціальні умови, в яких знаходиться когнітивна структура, ніби просіюються крізь решето установок шляхом вибору і прийняття рішень. «А коли виникає когнітивна мотивація, то з фонду соціальної пам'яті групи вилучається той досвід, котрий потрібний в даній ситуації» [1, с. 73].

В. Онопрієнко наводить факти з історії науки, що свідчать про перехід когнітивного в соціальне. Зокрема, уявлення про форму планети Земля були настільки інтегровані в буденну свідомість, що не сприймалися як досягнення науки. Натомість, загальна теорія відносності та квантова механіка є малозрозумілими для нефахівців і перебувають у стані перманентного конститування.

Проте у соціології науки є напрямок – когнітивна соціологія науки, що розглядає внутрішній зміст науки виключно з точки зору зовнішніх чинників (політичних, ідеологічних, культурних). У такий спосіб, наукове знання розуміється як соціальна конструкція. Такі погляди репрезентовані в роботах британського соціолога Девіда Блупа, найвідоміша з них – «Knowledge and Social Imagery» [2].

Філософія і соціологія пропонують нові методологічні підходи, здатні подолати недоліки стандартної моделі науки, адже наукова діяльність зазнає змін в сучасному інформаційному суспільстві. Популярною є концепція соціальної епістемології Стіва Фуллера, американського соціолога. У 1988 р. він вперше видав книгу і журнал з такою назвою. С. Фуллера цікавила «концептуалізація соціальної епістемології» або, іншими словами, «соціальна роль виробника знань» [3]. Соціальна епістемологія передбачає сприйняття знання не

як знання про предмет зовнішнього світу, а як знання про процес отримання саме цього знання про цей предмет. Соціальність С. Фуллер розуміє як процес отримання нового знання, обумовленого відносинами між вченими та іншими членами суспільства. Іншими словами, джерелом знань є суспільні потреби, суспільне життя загалом.

Якщо врахувати такі чинники, як зниження статусу науки, авторитету науковості та вчених, падіння престижу науки як професії, то це свідчить про зміни в життєдіяльності сучасних соціумів та їх організації. Іншими словами, в сучасних соціумах змінюються фактори, канали, суб'єкти впливу на наукову діяльність. Відповідно змінюються і засоби стимулювання, відтворення і розвитку наукових практик. Сучасна наука демонструє приклади сполучення різних детермінацій.

Сучасній науковій простір має тенденції міждисциплінарної та трансдисциплінарної інтеграції. Міждисциплінарність означає інтеграцію знань і методів з різних наукових галузей для вирішення комплексних проблем. Трансдисциплінарне дослідження має за мету практичне використання, це виробництво знання на вимогу соціуму у різних галузях, наприклад, в екології, біології або медицині. Іншими словами, методологічна стратегія трансдисциплінарності розміщена в інтервалі між пошуками істинного знання та користю.

Як ми вже зазначали у попередніх публікаціях, в інформаційному суспільстві комерціалізована наука виробляє знання-товари. Як і у всіх інших сферах суспільного виробництва, виробництво знання залежить від попиту. «Замовником» наукових знань є соціум загалом або окремі його сфери (охорона здоров'я, аграрне або промислове виробництво, військовий комплекс, енергетика тощо). Іншими словами, соціум визначає необхідні для себе напрямки наукових досліджень, а наука, в свою чергу, впливає і проникає усі сфери суспільного життя [4, с. 49].

Ще з часів науково-технічної революції середини ХХ століття відбувається вбудовування науки в якості елемента інноваційної та економічної системи суспільства. Як ми зазначали раніше, інновації є багатокомпонентним соціальним процесом, складовою якого є наука. Існує думка, що в інноваційних економіках саме наукові знання забезпечують основний приріст національного валового продукту. Наукові установи розглядаються як передній край розробки прогресивних ідей, хоча часто не можуть забезпечити достатнього фінансування лише за рахунок державних грантів, що змушує їх звертатися до приватного сектору. Університети дедалі більше діють як підприємства, що прагнуть залучити фінансування та підвищити свій рейтинг. Науковці часто змушені працювати над проектами, які можуть заці-

кавити інвесторів або отримати патент, оскільки це підвищує престиж і фінансову спроможність установи. Такий підхід стимулює розвиток стартапів, науково-технічних парків і технологічних інкубаторів при університетах, що перетворюють певні ідеї в комерційні продукти. Це створює тісний зв'язок між науковою діяльністю та бізнесом, де інвестиції корпорацій сприяють розвитку прикладних досліджень із високим комерційним потенціалом. Крім цього, для стимулювання передових фундаментальних досліджень та інноваційних технологічних застосувань у різних галузях науки, уряди високо розвинутих країн мають більше активно фінансувати амбітні дослідницькі програми. Партнерство між державним та приватним секторами в галузі наукових досліджень також має бути спрямоване на створення знань та людського капіталу для загального блага [5, с. 14].

У такий спосіб, комерціалізація науки в суспільстві XXI століття є результатом складного сполучення певних соціально-економічних, технологічних і культурних чинників. Перш за все, наука стала ключовим двигуном економічного зростання високо розвинутих капіталістичних держав, де інновації та технологічні прориви перетворюються на конкурентні переваги. Сьогодні знання є не лише інтелектуальним ресурсом, а й стратегічним товаром, який здатний генерувати прибуток. Компанії та корпорації активно інвестують у дослідження, зокрема у сферах медицини, фармацевтики, інформаційних технологій і штучного інтелекту, оскільки розуміють, що наукові відкриття можуть бути комерційно вигідними.

Крім того, глобалізація і зростання конкуренції на світовому ринку стимулюють країни вкладати гроші у розвиток науки, техніки та новітніх технологій з метою забезпечення національної безпеки й економічної стабільності. В інноваційних економіках саме наукові знання забезпечують основний приріст національного валового продукту. Технологічне лідерство стає інструментом геополітики, а наукові досягнення — стратегічним активом. Все це призводить до комерціалізації досліджень, орієнтованих на створення високих технологій і патентів, що можуть мати не лише економічну, а й певну політичну значущість.

Отже, комерціалізація науки попри критику прихильників «чистої науки» є нормальним феноменом сучасної наукової сфери. Сцієнтифікація суспільства з ідеалами користі та ефективності триває. Однак, критерії утилітарності за різних історичних періодів та умов можуть суттєво відрізнятися.

Весь сучасний світ залучений до глобальних процесів. Однією з ознак соціальної детермінації наукового пізнання є глобалізація наукової діяль-

ності. Йдеться про наукову інтеграцію різних країн у світове співтовариство у таких формах міжнародного співробітництва, як проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів; взаємний обмін науковими, науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також спільна підготовка спеціалістів; участь у міжнародних наукових проєктах (Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020», Європейській організації з ядерних досліджень (ЦЕРН), Науковому комітеті з антарктичних досліджень (СКАР) тощо).

Ми перелічили міжнародні програми та проєкти, з якими співпрацюють українські дослідницькі організації і університети. Такі наукові дослідження здійснюються міжнародними колективами науковців, їх результати швидко поширюються по всьому світу. Це створює нові можливості для співпраці, і така синергія сприяє успішності, ефективності наукової діяльності загалом. Зокрема, у знаменитому ЦЕРНІ, найбільшій у світі лабораторії фізики високих енергій, працює більше 12 тисяч співробітників з усього світу, це фізики, інженери, техніки, що забезпечують роботу Великого адронного колайдера та інших прискорювачів заряджених частинок. ЦЕРН — масштабна і дуже дорога лабораторія, яка створювалась протягом 20 років за участі 100 країн світу; її робота є підтвердженням того, що фундаментальна наука живе і розвивається і в наш прагматичний час.

Висновки. У співтоваристві філософів та соціологів тривають дискусії відносно багатьох проблем сучасної науки. Очевидно, що загальноприйняті уявлення про соціальну детермінацію наукової діяльності потребують перегляду та конкретизації у певному культурно-історичному контексті. Адже наприкінці XX — на початку XXI століття у високо розвинутих країнах світу розпочався новий етап взаємозв'язку науки та соціуму.

Сучасний етап розвитку людства неможливо уявити та досягнути без участі науки та праці вчених. Розмаїття соціальних суб'єктів, складних культурних, технічних і природних систем потребує багатовимірності інструментарія для наукових досліджень, що дозволяє робити нові відкриття, не доступні раніше. Від різних формоутворень культури та сфер суспільного життя наука отримує імпульси, що сприяють появі нових інтуїцій в науковій діяльності.

Для визначення взаємозалежності соціального та гносеологічного, доцільно застосувати таку характеристику синергетичного дискурсу як нелінійність. Саме ця взаємозалежність вказує на важливі трансформації як у житті соціуму, так і у науковій діяльності.

Відомий український філософ С. Кримський підкреслював, що наука не може бути автономною

смісл утворюючою системою щодо інших сфер суспільного життя. Баланс у відношеннях науки і суспільства збережеться тоді, «коли ціннісним принципом творчої діяльності стає знання», «йдеться про таке збагачення можливостей наукового пізнання, котре розширює сферу використання, практичної значимості науки та її ролі у суспільстві» [6, с. 204].

Між наукою та соціумом є і буде існувати складна система взаємозв'язків. Визначити точний вплив цих відношень на суспільне буття неможливо загалом. Суспільство є складним нелінійним утворенням; в ньому завжди відбуваються різноманітні конфлікти, потрясіння, загрози, неочікувані події. Очевидно, що використання науки як засобу досягнення деяких важливих для соціуму цілей (економічного добробуту, військової безпеки, створення нових технологій комунікації) і далі буде суперечити вирішенню інших, не менш важливих проблем людства, зокрема, глобальних. Саме тому гостро постає питання раціональної організації та функціонування суспільного життя.

Наука і є фундаментом раціональності. У цій роботі ми продемонстрували, що наукові знання включені до різних форм життєдіяльності людини та соціуму. На нашу думку, прагматизація та комерціалізація наукової діяльності і в подальшому буде заважати здійсненню світоглядної функції науки – бути джерелом раціональності.

Знання, у тому числі і наукове, об'єднує різні історичні періоди та аспекти соціального буття. Саме тому проблематика соціальної обумовленості наукової діяльності, взаємодії соціальних та когнітивних детермінант залишається актуальною і потребує філософської рефлексії в контексті зростання взаємообумовлених впливів між різними суб'єктами, фрагментами та формами буття.

Література

1. Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки. К.ІВЦ Держкомстату України, 1998. 98 с.
2. Bloor D. Knowledge and Social Imagery. URL: <https://altexploit.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/09/david-bloor-knowledge-and-social-imagery-university-of-chicago-press-1991>.
3. Fuller S. Social Epistemology: A Quarter-Century Itinerary. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02691728.2012.714415>
4. Броннікова Л.В. Цивілізаційний вимір сучасної науки та освіти). Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. К. НАУ, 2017. №2. С. 48–51.
5. Броннікова Л.В. Філософські аспекти трансформаційних процесів в сучасній науці. Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса. ОНЮА, 2021. №33. С. 13–17.

6. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. К. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 731 с.

Анотація

Броннікова Л. В. Соціальна обумовленість наукового пізнання та сучасна наука. – Стаття.

У статті розглядається проблема соціальної обумовленості сучасного наукового пізнання. З'ясування цієї проблеми передбачає одночасне врахування соціальної природи наукового пізнання, з одного боку, та запитів соціуму інформаційної доби, з іншого.

Філософія приділяє пильну увагу проблемам розвитку і функціонування науки протягом останніх 100 років. У першій половині XX століття у філософії оформлюється окремий напрямок – філософія науки. Це пояснюється зростанням соціальної значущості наукової праці, ускладненням та розмаїттям наукової діяльності. Запропоновані у XX столітті концепції філософії науки, доповнюються новими, а саме: соціальною філософією науки, соціальною епістемологією, STS (Science, technology and society).

Мета статті – визначити та дати оцінку нових проявів соціальної детермінації сучасної наукової діяльності. Методологічною основою даного дослідження є філософські та загальнонаукові методи; також були застосовані системний та синергетичний підходи.

Соціальна обумовленість наукового пізнання передбачає, що соціокультурні чинники є не тільки основою для створення наукових знань, а й стають частиною їх змісту. Сучасна наука не заперечує наявності власних когнітивних завдань, однак говорити про автономність науки загалом є безглуздом. Ми підтримуємо компромісну позицію українського філософа та соціолога В. Онопрієнка про взаємодію соціальних та когнітивних детермінант у конституюванні наукового знання.

На прикладах застосування методологій між- та трансдисциплінарності, комерціалізації науки, глобалізації наукової діяльності показано сполучення різних соціальних детермінант сучасного наукового пізнання.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що ускладнення соціального життя початку XXI століття потребує раціональності, а наука і є фундаментом раціональності. Тому проблематика соціальної обумовленості наукової діяльності, взаємодії соціальних та когнітивних детермінант залишається актуальною і потребує філософської рефлексії.

Ключові слова: наука, знання, філософія науки, соціальна детермінація, соціальна епістемологія.

Summary

Bronnikova L. V. Social conditioning of scientific knowledge and modern science. – Article.

The article examines the problem of social conditioning of modern scientific knowledge. Elucidation of this problem involves simultaneous consideration of the social nature of scientific knowledge, on the one hand, and the demands of society in the information age, on the other.

Philosophy has been paying close attention to the problems of the development and functioning of science over the past 100 years. In the first half of the 20th century, a separate direction in philosophy was

formed – the philosophy of science. This is explained by the growth of the social significance of scientific work, the complexity and diversity of scientific activity. The concepts of the philosophy of science proposed in the 20th century are supplemented by new ones, namely: social philosophy of science, social epistemology, STS (Science, technology and society).

The aim of the article is to identify and evaluate new manifestations of social determination of modern scientific activity. The methodological basis of this study is philosophical and general scientific methods; systemic and synergistic approaches were also applied.

The social conditionality of scientific knowledge implies that sociocultural factors are not only the basis for the creation of scientific knowledge, but also become part of its content. Modern science does not deny the existence of its own cognitive tasks, but to speak about the autonomy of science in general is meaningless. We support

the compromise position of the Ukrainian philosopher and sociologist V. Onoprienko on the interaction of social and cognitive determinants in the constitution of scientific knowledge.

The examples of the application of methodologies of inter- and transdisciplinarity, commercialization of science, globalization of scientific activity show the combination of various social determinants of modern scientific knowledge.

Summing up, it can be stated that the complication of social life at the beginning of the 21st century requires rationality, and science is the foundation of rationality. Therefore, the issues of social conditioning of scientific activity, the interaction of social and cognitive determinants remain relevant and require philosophical reflection.

Key words: science, knowledge, philosophy of science, social determination, social epistemology.